

Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
semi-annual scientific journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.10, No. 19
Spring & Summer 2021

Journal Homepage: www.orj.sru.ac.ir

The Ontological Analysis of "Nor Was Begotten" with Emphasis on the Viewpoints of Avicenna, Mulla Sadra, and Allameh Tabatabai

Mehran Rezaee¹
Mohammad Esma'eel Ghasemi Toosi²

Abstract

The Surah of Tawhid is filled with deep philosophical and ontological contents, which according to its argumentative category, the interpretations of Islamic philosophers are strong-hold for understanding. The present study seeks to analyze and critic the reasonings and points related to «nor was begotten» from Islamic philosophers' perspectives (focusing on the ontological interpretations of Avicenna, Mulla Sadra, and Allameh Tabatabai). The research method is analytic-descriptive. Throughout the research, symbols and tables have been used to

¹- Assistant Professor of the Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Mazandaran, corresponding author m.rezaee@umz.ac.ir

²- Assistant Professor of the Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Mazandaran m.ghasemitoosi@umz.ac.ir

Received: 28/08/2020

Reviewed: 11/11/2020

Revised: 25/12/2020

Accepted: 28/12/2020

logically rewrite the arguments. Based on the research findings, Avicenna's reasoning [denial of God's birth, based on the incompatibility of God's Essence with birth and the need for others] is not comprehensive; This reasoning by considering other preliminaries can be revised and re-interpreted. Allameh Tabatabai's reasoning [denial of God's birth, based on the incompatibility of God's Eternity with birth and need], can be criticized because of the ramifying of Eternity. New reasoning can be arranged by considering the combined critical reasoning of Avicenna and Allameh Tabatabai. Mulla Sadra's first reasoning [denial of birth based on the contradiction between precedence of existence and parental precedence] can be criticized and corrected due to the unnecessary involvement of the issue of "priority". Mulla Sadra's second reasoning [denial of birth due to the implication of possibility] is favorable.

Keywords :The Surah of Tawhid, God, Avicenna, Mulla Sadra, Anthology.

Problem Statement

The Surah of Tawhid contains many novel philosophical points. The focus of the present study is on the discussion of (لَمْ يَلِدْ i.e. nor was begotten) an attachment of the verse (لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُؤَدْ i.e. He begets not, nor was begotten). (Tawhid-3) Also, the Axis of discussion is on the works of three great Islamic philosophers (namely Avicenna, Mulla Sadra, and Allameh Tabatabai). Accordingly, the main question of the research is: What is the ontological view of Avicenna, Mulla Sadra, and Allameh Tabatabai about (لَمْ يَلِدْ) and how can it be analyzed and criticized?

To achieve this goal, more detailed questions can be posed; What reasonings have been asserted over the works of Islamic philosophers (centered on the three mentioned philosophers) to prove that God was "not born"? What are the strengths and weaknesses of these reasons (as an independent or comparative study)?

Method

The research method is analytic-descriptive, and the data collection method is library research and by referring to the above-mentioned Islamic philosophers' works.

Findings and Results

In this study, one reasoning from Sheikh Al-Rayees Ibn Sina, one reasoning from Allameh Tabatabai, and two reasonings from Mulla Sadra about proving that God was not born «لَمْ يَلِدْ» were analyzed critically and comparatively.

1- Avicenna in his reasoning in the interpretation of The Surah of Tawhid, which is published in the attachment of Avicenna's Rasa `eel (Avicenna, 1980, 318), based absolute identity of God and tried to focus on the statement that "Birth takes place from another" and explained that the incompatibility between "the need of the others" and "absolute identity of God" contradicts the possibility of God's birth.

Critically, in the discussion of "birth" one can believe that God is born but born of himself (not another's birth), in this case the corruption of need to others does not happen. As a critique, Avicenna's reasoning can be modified and supplemented according to the rule that "He who has nothing cannot give it to another."

2- Allameh Tabatabai's reasoning which is explained in honorable Al-Mizan's exegesis (Tabatabai, 1996, vol. 20, p. 389), birth (which requires the need for a parent) conflicts with God's Eternity and absolute independency. As a comparable critique with Avicenna's reasoning, the similarity of the two reasons is an emphasis on necessity. The difference is that Allameh Tabatabai focuses on "God's eternity" [which is considered a kind of weakness] and Avicenna on "God's stand alone". New reason extracted based on the commonalities, weaknesses, and strengths, and with a critical-combined consideration of the reasonings of these two thinkers.

1- God (the necessary of existence), is needless.	preliminaries
The child needs her/his parent in creation (whether that parent is herself/himself or someone else).	
.God (the necessary of existence), is not born	Result

3- In his first reasoning, Mulla Sadra connects the issue of "birth" to "precedence" and then by using the issue of "priority" as a bridge, he reaches the contradiction between "birth" and "precedence of necessity" (Mulla Sadra, 1996, p. 435). In the position of critique, priority (and precedence), represent a united truth; so there is no need for a "priority" component in the reasoning. To prove the claim, it is enough to rewrite Mulla Sadra's reasoning, simply in the presence of the first two preliminaries (preliminaries 1 and 2).

4- In the second reasoning, Mulla Sadra considers birth to require possibility, that this possibility conflicts with the necessary of existence (Mulla Sadra, 1996, p. 435). This is good reasoning (because of its brevity and firmness). It is also more compatible with the existential originality of transcendent wisdom and the essential movement of existence, which always considers every non-obligatory being in change and movement and mixed with possibility.

1-God is the necessary of existence(He is not feasible and is generated from sb/sth)		Preliminaries
.2-Every birth has become after it has not been		
3-Any existing creature that has been, after it has not been before, is being generated from and .feasible(non-obligatory)		
3-Every birth is being generated from and .feasible(non-obligatory)	Based on 2&3	
4-God is not begotten.	Based on 1&4	Result

References

- Asi H, *Al-Tafsir Al-Qorani Va Al-Loghat Al-Sofiya Fi Falsafe Ibn-Sina*. Beirut: Society Institute for Studies, Publishing and Distribution; 1982. Arabic.
- Davani J and Mirdamad M, *Al-Rasa'il al-Mukhtar*. by Dr. Seyyed Ahmad Tuyserkani, Isfahan: Imam Amir al-Mu'minin School; no date. Arabic.
- Faiz Kashani M, *Al-Vafi*. Research and commentary by Seyyed Zia Al-Din Allameh, Amir al-Mo'menin Library Publication; 1985. Arabic.
- Helli H, *Al-Alfin*. second edition, Qom: Hijrat Publications; 1988. Arabic.
- Ibn Sina H, *Al-Rasa'il of Ibn-Sina*. Qom: Bidar Publications; 1980. Arabic.

تحلیل هستی‌شناسانه «لم یولد» با تأکید بر آرای ابن‌سینا، ملاصدرا و علامه طباطبایی

مهران رضائی^۱

محمد اسماعیل قاسمی طوسی^۲

چکیده

سوره توحید، محفوف در مضامین عمیق فلسفی و هستی‌شناسانه است، که با توجه به سنخ استدلالی آن، تفاسیر فلاسفه اسلامی، مستمسک خوبی برای فهم است. پژوهش حاضر در پی آن است که استدلال‌ها و نکات مربوط به «لم یولد» را، از منظر فلاسفه اسلامی (با محوریت تفاسیر هستی‌شناختی ابن‌سینا، ملاصدرا و علامه طباطبایی)، مورد تحلیل مستقل و نقد تطبیقی قرار دهد. روش پژوهش، تحلیلی-توصیفی است.

در طول پژوهش از نمادها و جداول برای بازنویسی منطقی استدلال‌ها بهره‌گیری شده است. مبتنی بر یافته‌های پژوهش، استدلال ابن‌سینا [نفی مولودیت خداوند، مبتنی بر ناسازگاری لذاته بودن با مولودیت و نیاز به غیر]، جامع نیست؛ این استدلال، با لحاظ مقدمات دیگر قابلیت اصلاح و تقریر نو دارد. استدلال علامه طباطبایی [نفی مولودیت خداوند، مبتنی بر ناسازگاری صمدیت با مولودیت و نیازمندی]، بدلیل متفرع شدن بر «صمدیت» قابلیت نقد دارد. با ملاحظه انتقادی- ترکیبی استدلال ابن‌سینا و علامه طباطبایی می‌توان استدلال جدیدی را سامان داد. استدلال اول ملاصدرا [نفی

m.rezaee@umz.ac.ir

m.ghasemitoosi@umz.ac.ir

^۱- استادیار دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه مازندران، نویسنده مسئول

^۲- استادیار دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه مازندران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۰۷

تاریخ داوری: ۱۳۹۹/۰۸/۲۱

تاریخ اصلاح: ۱۳۹۹/۱۰/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۰۸

مولودیت مبتنی بر تناقض مابین اقدام بودن واجب با تقدم والد، به دلیل دخالت غیر ضروری مساله «ولویت»، قابل نقد و اصلاح است. استدلال دوم ملاصدرا [نفی مولودیت بدلیل استلزام امکان] پسندیده است.

کلمات کلیدی: سوره توحید، خداوند، ابن‌سینا، ملاصدرا، هستی‌شناسی.

۱- طرح مسئله

قرآن کریم به عنوان کتاب آسمانی دین اسلام، محور اصلی بسیاری از پژوهش‌ها در طول تاریخ بوده است و اندیشمندان مختلف، از مشارب مختلف تفکری و با اسلوب‌های متفاوت علمی به این مهم، همت گماشته‌اند. مسلمانان در هر عصری متناسب با امکانات فکری و عملی خود تحت تأثیر شوق و عشقی که به قرآن داشتند درباره آن کار کرده‌اند، از قبیل به خاطر سپردن، قرائت، تفسیر معانی، توضیح و شرح لغات قرآن، تدقیق در معانی آن و استفاده از آن در مسائل حقوقی، اخلاقی، اجتماعی، فلسفی، عرفانی، علمی، نوشتن آن با خطوط بسیار زیبا، تذهیب آن و ... (مطهری، ۲۰۰۶، ص ۸۰).

تفسیر که بیان معانی آیات و کشف مقاصد و مدالیل آنهاست، از قدیمی‌ترین اشتغالات علمی مسلمانان بوده است (طباطبایی، ۱۹۹۶، ج ۱، ص ۴). گروهی هم اصلی خود را صرفاً بر تفسیر متمرکز کرده‌اند و گروهی دیگر، با تخصص‌های علمی مختلف مانند کلامی، ادبی، فلسفی، فقهی و ... از دریچه نظرگاه‌های خود، به این منبع لایزال حکمت چشم دوخته و از زبان تخصصی خود، به تفسیر همه یا برخی از سوره و آیات پرداخته‌اند. مبرهن است که به طور معمول، برای فهم جنبه‌های تخصصی قرآن، رجوع به متخصصان در آن زمینه، معقول‌تر و کارگشایتر است.

بر اساس توضیحات یاد شده، در بررسی جنبه‌هایی از آیات قرآن کریم که شکل استدلالی و تحلیلی دارد، رجوع به فلاسفه اسلامی، به عنوان متخصصان عرصه تفکر، استدلال و منطق در دنیای اسلام می‌تواند راهگشای نکات جالب توجهی باشد.

در میان سوره‌ها و آیات قرآن کریم، سوره توحید، از جمله سوره‌هایی است که به دلیل مباحث فلسفی و حکمی‌ای که در خود جای داده است، مورد توجه اندیشمندان بوده است.

بعضی از حکما و فلاسفه اسلامی، تفاسیر متمرکز و مستقلی برای این سوره نگاشته‌اند که غالباً ذیل آثاری کلی‌تر، جمع آوری و چاپ شده است؛ مانند شیخ رئیس ابن‌سینا ذیل کتاب *رسائل* (ابن‌سینا، ۱۹۸۰، ص ۳۱۲-۳۲۱)، دو رساله از صدرالمألهین ملاصدرا ذیل کتاب *مجموعه رسائل* (ملاصدرا، ۱۹۹۶، ص ۳۹۵-۴۵۱)، میرداماد در *مصنفات* (میرداماد، ۲۰۰۲-۲۰۰۶، ص ۵۶۰-۵۶۴)، علامه حلی در *الألفین* (حلی، ۱۹۸۸، ص ۱۰۰۱-۱۰۰۲)، امام خمینی^{ره} در *آداب الصلوة* (خمینی، ۱۹۹۱، ص ۳۰۱-۳۱۷)، محقق دوانی در *الرسائل المختارة* (دوانی و میرداماد، بی تا، ص ۳۵ تا ۶۳)، علامه طباطبایی در تفسیر شریف *المیزان* (طباطبایی، ۱۹۹۶، ج ۲۰، ص ۳۸۷-۳۹۲) و ...

سوره توحید، مشتمل بر نکات بدیع و فلسفی بسیاری است که لازمه پردازش همه آنها، نگارش کتب و آثار مختلف پژوهشی و علمی است. به همین دلیل، از سویی، موضوع پژوهش حاضر را تحدید کرده و صرفاً به یکی از اجزای این سوره خواهیم پرداخت و آن هم بحث از «لم یولد» ذیل آیه «لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُؤَلَدْ» [توحید/ آیه ۳] است. از دیگر سو، تمرکز مباحث را حول آثار سه فیلسوف بزرگ اسلامی قرار داده‌ایم، یعنی ابن‌سینا (فیلسوف مشایی متقدم)، ملاصدرا (فیلسوف مربوط به سده های میانی و موسس حکمت متعالیه) و علامه طباطبایی (فیلسوف برجسته معاصر).

در برخی از آثار ابن‌اندیشمندان، از سوی شارحان و یا مصححان، نکات قابل ملاحظه‌ای برای آشنایی بیشتر با آثار و زندگی ایشان وجود دارد که برای پرهیز از اطاله کلام، صرفاً ارجاع بیان می‌شود (نک: ابن‌سینا، ۲۰۰۴ الف، ص ۱-۲، پیشگفتار؛ ملاصدرا، ۱۹۹۶، ص ۱۳-۸؛ اوسی، ۲۰۰۲، ص ۷۵-۵۹).

در نهایت، پژوهش حاضر در پی آن است که یکی از اجزای سوره توحید، یعنی «لم یولد» بودن خدا را از منظر فلاسفه اسلامی (با محوریت تفاسیر ابن‌سینا، ملاصدرا و علامه طباطبایی) مورد واکاوی قرار داده، استدلال‌ها و نکات تحلیلی موجود در آن را تحلیل مستقل، نقد و بررسی تطبیقی کند. بر این اساس، پرسش اصلی پژوهش، چنین است:

دیدگاه هستی‌شناسانه ابن‌سینا، ملاصدرا و علامه طباطبایی، دربارهٔ لم یولد چیست و چگونه قابل تحلیل و نقد است؟

در راستای تحصیل به این هدف، سوالات جزئی تری قابل طرح است؛ چه استدلال‌هایی برای اثبات «لم یولد» بودن خدا در آثار فلاسفه اسلامی (با محوریت سه فیلسوف نامبرده) اقامه شده است؟ نقاط قوت و ضعف این استدلال‌ها (به صورت بررسی مستقل و بررسی تطبیقی) چیست؟

لازم است بر این نکته تاکید گردد که لم یولد بودن خدا از طرق مختلف قابل اثبات است، اما پژوهش حاضر، در پی بررسی میزان کارایی و استحکام استدلال‌های افراد مذکور برای اثبات مدعا [لم یولد] است. به دیگر سخن، چه بسا، طی این پژوهش، بعضی استدلال‌ها، مورد نقد قرار گیرد ولیکن این به معنای مخدوش کردن اصل مدعا [لم یولد بودن خدا] نیست، بلکه صرفاً استحکام و صحت استدلال آن اندیشمندان، مورد تحلیل قرار می‌گیرد. روش جمع‌آوری داده‌ها، کتابخانه‌ای و با مراجعه به آثار فلاسفه اسلامی و روش پژوهش، تحلیلی - توصیفی است.

از ویژگی‌های قابل توجه پژوهش این است که تلاش شده از کلی‌گویی پرهیز شود و با بررسی دقیق و جزئی‌آرا و استدلال‌ها، نکاتی تحلیلی و تطبیقی نو استخراج شود. همچنین در تحلیل و ارائهٔ مطالب، از نمادها و جداول برای بازنویسی منطقی استدلال‌ها بهره‌گیری شده است تا مدعای اندیشمندان مشخص و واضح شود. همین دقت بر بهره‌گیری از نمادها و تکاپو برای شفاف‌سازی و بازنویسی منطقی استدلال‌ها، زمینه‌ای را فراهم آورد که آرای فلاسفه مورد واکاوی و نقد دقیق قرار گرفته و از خلال آن، به استدلال‌های تکمیلی و اصلاحی و یا استدلال‌های جدید برای «لم یولد» (و سایر مطالب) نائل گردد.

۲- آشنایی کلی با سورهٔ توحید

سورهٔ توحید، یکی از سوره‌های قرآن کریم (شماره سوره: ۱۱۲) است که طبق ظاهر آنچه که در روایات در باب اسباب نزول آمده، سوره‌ای مکی است؛ گرچه محتمل است مدنی هم باشد (طباطبایی، ۱۹۹۶، ج ۲۰، ص ۳۸۷).

ملاصدرا برای این سوره نام‌های مختلفی را احصا کرده و برای بعضی از آنها وجوهی را ذکر می‌کند؛ نام‌هایی مانند التوحید، الاخلاص (لان من عرف الله تعالی و وحده بما تضمنه هذه السورة كان مخلصا في دين الله)، المعرفة (لاشتمالها على معرفة الله او وجوب معرفة ما فيها)، الاساس (لاشتمالها على اصول الدين و اساسه)، النجاة (لانها تنجي من اعتقدها)، سورة الجمال (لان الجلال غير منفك عن الجمال)، البراءة (لانها تبرأ من الشرك)، الولاية، التفريد، التجريد، النسبة، الامان و ... (ملاصدرا، ۱۹۹۶، ص ۳۹۵-۳۹۶؛ همو، ۲۰۰۴، ج ۳، ص ۱۱۰-۱۱۱).

در فضائل و اهمیت سوره، سخنان و احادیث بسیاری نقل شده است؛ امام خمینی^{ره} معتقد است که این سوره شریفه از اماناتی است که سموات ارواح و اراضی اشباح و جبال آیات از حمل آن عاجز و درمانده‌اند و لایق حمل آن جز انسان کامل نیست، ولی باز مژده و بشارتی در کار است که چشم آخر زمانی‌ها را روشن کند و دل اهل معرفت را اطمینان بخشد. و آن حدیثی است که در کافی شریف آمده و علی بن الحسین سلام الله علیه در پاسخ سؤالی فرمود: «همانا خدای عزّ و جلّ دانا بود که در آخر الزّمان اقوامی هستند که نظرهای عمیق دارند؛ پس، نازل فرمود قل هو الله احد و آیاتی از سوره حدید را» (خمینی، ۱۹۹۱، ص ۳۰۲).

البته اشاره به این نکته خالی از لطف نخواهد بود که در کتاب *آداب الصلوة* این حدیث به «اصول کافی، کتاب التوحید، باب النهی عن الکلام فی کیفیة، حدیث شماره ۴» ارجاع داده شده است (همان)، اما نگارندگان این پژوهش، در ارجاع مذکور، چنین حدیثی را مشاهده نکرده‌اند، بلکه در «باب النسبه، حدیث شماره ۳» این حدیث یافت شد (کلینی، ۲۰۰۹، ج ۱، ص ۹۱). همچنین این حدیث بدلیل اهمیت در آثار دیگر نیز مورد توجه قرار گرفته است (از جمله: مجلسی، ۱۹۸۲، ج ۳، ص ۲۶۴؛ صدوق، ۱۹۷۸، ص ۲۸۳؛ فیض کاشانی، ۱۹۸۵، ج ۱، ص ۳۶۸ و...).

ملاصدرا در باب فضیلت سوره بیان می‌دارد که دلایل و براهین، قائم بر آن هستند که اعظم درجات بندگی و اجل سعادات انسان، این است که قلبش روشن به نور جلال و کبریای خداوند شود که این مهم، با شناخت این سوره حاصل می‌شود. در نتیجه این سوره، افضل سور و اعظم آنهاست (ملاصدرا، ۲۰۰۴، ج ۳، ص ۱۱۱).

در باب سبب نزول سوره، اقوال و احادیث مختلف است، برخی آن را در پاسخ به سوال مشرکین از نسب خداوند می‌دانند، برخی در پاسخ به سوال یهود و برخی در پاسخ به سوال نصاری (فخر رازی، ۱۹۹۹، ج ۳۲، ص ۳۵۵-۳۵۶؛ ملاصدرا، ۱۹۹۶، ص ۳۹۷).

سوره توحید مشتمل بر این آیات است: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ * قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ [۱] اللّٰهُ الصَّمَدُ [۲] لَمْ یَلِدْ وَّ لَمْ یُولَدْ [۳] وَّ لَمْ یَكُنْ لَهُ کُفُوًا اَحَدٌ [۴].

ترجمه آیات: به نام خداوند بخشنده مهربان * بگو: خداوند، یکتا و یگانه است [۱] خداوندی است که همه نیازمندان قصد او می‌کنند [۲] (هرگز) زاده، و زاده نشد، [۳] و برای او هیچ‌گاه شبیه و مانندی نبوده است [۴] (مکارم، ۱۹۹۴، ص ۶۰۴).

این سوره، توصیف می‌کند خدا را به احدیت ذات و رجوع ماسوا به سمت خدا، در تمام حوائج وجودی، بدون اینکه هیچ چیزی در خدا شراکتی در ذات، یا صفات یا افعال داشته باشد. و این توحید قرآنی‌ای است که مختص قرآن است و تمام معارف اسلامی، بر آن بنا شده است (طباطبایی، ۱۹۹۶، ج ۲۰، ص ۳۸۷). البته همانگونه که قبل از این نیز اشاره شد، پرداختن به همه مسائل و نکات این سوره، از عهده این مقاله (و موارد محدود مشابه) خارج است. به همین دلیل مقاله حاضر، تنها بر جزئی از آن متمرکز خواهد بود؛ بخش دوم از آیه سوم یعنی «لَمْ یُولَدْ»، موضوع این پژوهش است. تلاش بر این است که استدلال‌های فلاسفه بر «لم یولد» یعنی اینکه «خدا زاییده نشده است و والد ندارد»، مورد واکاوی و دقت قرار گیرد.

۳- بازخوانی استدلال‌ها بر «لم یولد»

همان‌گونه که در مقدمه بیان شد، تمرکز پژوهش حاضر بر آرای فلاسفه اسلامی، بالاخص شیخ الرئیس ابن‌سینا، صدرالمتألهین ملاصدرا و علامه طباطبایی است.

در ادامه، در بخش مربوط به هر متفکر، ابتدا اصل استدلال بر «لم یولد» از تفسیر فیلسوف مورد نظر تبیین می‌گردد. سپس، در مقام بررسی تحلیلی، ابتدا استدلال بازنویسی شده و بعد، مورد بررسی نقادانه (بررسی نقاط قوت و ضعف) و یا تحلیل تطبیقی قرار می‌گیرد.

۳-۱- استدلالات شیخ‌الرئیس ابن‌سینا

۳-۱-۱- تبیین استدلال

ابن‌سینا در تفسیر سوره توحید، دلیل بر «لم یولد» را اینگونه تقریر می‌کند: "لانه لما لم یکن له ماهیة و اعتبار سوی انه هو هو الذی ابتداء فی أول السورة بذکره و کان هویتة لذاته و جب آلا یكون متولدا عن غیره و الا لكانت هویتة مستفادة فلا یكون هو هو لذاته" (ابن‌سینا، ۱۹۸۰، ص ۳۱۸).

وقتی که آن حضرت را ماهیت و اعتباری نبود سوای هویت مطلق - چنانکه در اوایل سوره مذکور گردید- و هویتش از ذات خودش است (لذاته است)، بالضروره واجب است متولد از غیر نبوده باشد، و آلا هویتش مستفاد از غیر خواهد بود و دیگر هویت مطلق نیست. و ما شرط کردیم باید هویت مطلق باشد (همو، ۲۰۰۴، ص ۴۷).
این استدلال، در کتاب «التفسیر القرآنی و اللغة الصوفیه فی فلسفه ابن‌سینا» نیز به همین شکل تبیین شده است (عاصی، ۱۹۸۲، ص ۱۱۱).

۳-۱-۲- بررسی تحلیلی استدلال

در تحلیل و بررسی نظرات علمی، یکی از موارد مهم، تبیین درست و روشن اصل سخن است. به همین دلیل، یکی از نکاتی که پژوهش حاضر همت به آن خواهد داشت، بازتبیین منطقی ادله است. همچنین، در راستای تحلیل بهتر، از نمادها نیز بهره گرفته شده است.

معادل	نماد
Father (معادل انگلیسی والد)	F
Son (معادل انگلیسی مولود- فرزند)	S

این معادل‌ها مقتبس از ترجمه «وَ وَالِدٍ وَ مَا وَ لَدَ» [بلد / آیه ۳] از صفارزاده است که آیه مذکور را چنین ترجمه کرده است "And by the Father and the Son" (Saffarzadeh, 2011, p: 1390).

معادل‌های انگلیسی دیگری برای والد و مولود وجود دارد ولیکن هم اینکه این معادل‌ها جزو پرکاربردترین‌ها هستند و هم این مقاله متولی بررسی واژه‌گزینی، به صورت خاص نیست.

۳-۱-۲-۱. بازنویسی استدلال

استدلال شیخ الرئیس در مقام بازنویسی این گونه است:

۱- خدا (G) هویتش مطلق و لذاته است.		مقدمات
۲- چیزی که متولد (S) از غیر باشد، هویتش مستفاد از آن غیر خواهد بود.		
۳- چیزی که هویتش مستفاد از غیر باشد، هویتش لذاته و مطلق نیست.		
۴- چیزی که متولد (S) از غیر باشد، هویتش لذاته و مطلق نیست.	بر اساس ۲ و ۳:	
۵- اگر خدا (G) متولد (S) از غیر باشد، هویتش لذاته و مطلق نیست. و این خلف فرض (مقدمه ۱) است.	بر اساس ۱ و ۴:	
خدا (G) متولد (S) از غیر نیست.		نتیجه

۳-۱-۲-۲. نقد توجه انحصاری به «تولد از غیر»

محور اصلی استدلال تأکید بر این است که «تولد از غیر صورت می‌گیرد»؛ به دیگر سخن، وقتی صحبت از تولد یک مولود مانند S می‌شود، حتماً پای یک غیر (F) در میان است که این مولود (S) از آن والد (F) متولد شده است. حال، چون این «نیاز به غیر» با لذاته بودن خدا ناسازگار است، پس خدا مولود نیست.

در مقام نقد، می‌توان بیان داشت که چه بسا، خدا مولود باشد، نه اینکه خدا «مولود غیر» باشد (که بخواهد مستفاد از غیر گردد)، بلکه خدا «مولود خودش» باشد و هویتش

مستفاد از خودش باشد. در این صورت تناقضی با لذاته بودن هویت خداوند بوجود نمی‌آید؛ پس استدلال مخدوش می‌گردد.

توضیح این نقد در گرو تبیین مطلبی در باب اقسام تصور از خداست. استاد مطهری در بحث از «اثبات وجود حق تعالی» و در شرح «ما ذاته بذاته لذاته - موجود الحق العلی صفاته» (سبزواری، ۱۹۹۰-۲۰۰۰، ج ۳، ص ۵۰۱)، قائل است که تصوّر هر کسی درباره خدا این است که موجودی است که محال است که نباشد و ضرورتاً و لزوماً باید باشد، ولی اگر از مفهوم لفظی این کلمه بگذریم ناچار باید عمیق‌تر بیندیشیم و ببینیم ... آیا واجب الوجود عبارت است از «موجود خودساز و خود ساخته و خود سامان» یعنی موجودی که سازنده و سامان دهنده خویش است؟ و ناچاراً اگر این تصوّر درست باشد در آن صورت، «واجب الوجود» از آن جهت واجب الوجود است که خود، سازنده خود است. بر همین اساس، واجب الوجود خود نیاز خود را برطرف کرده است و به عبارت ساده‌تر خودش خالق و صانع و پدیدآورنده خودش است (مطهری، ۱۹۹۴، ص ۳۱۹-۳۲۱).

تصور دیگر درباره خدا (واجب الوجود) عبارت از «پدیداری بی پدیدآورنده» است، یعنی واجب الوجود مانند هر موجود دیگر «پدید» آمده است، اما پدیدآورنده‌ای ندارد، نه خودش پدیدآورنده خودش است و نه غیر خودش. بنا بر این تعریف و تصوّر، وجود خدا (واجب الوجود)، استثنائی در قانون علیّت است (همان، ص ۳۲۰-۳۲۲).

استاد مطهری، این دو تصور را احتمالاتی صرفاً ذهنی نمی‌داند، بلکه معتقد است که در کلمات بسیاری از دانشمندان مادی، وقتی که خوب دقت می‌کنیم می‌بینیم تصوّرشان از «واجب الوجود» به یکی از دو شکل بالاست (همان، ص ۳۱۹-۳۲۲). مطابق تصویر سارتر از خدا، علّت نخستین نیز مانند همه اشیا نیازمند به علّت است، ولی این نیاز را خودش برای خودش برمی‌آورد، اما مطابق تصویر کانت و هگل و اسپینسر، خداوند موجودی است که درباره او استثنائی در قانون علیّت صورت گرفته است (همو، بی تا، ص ۷۴) و خداوند «پدیداری بی پدیدآورنده» است. البته استاد مطهری هر دوی این تصورات را نادرست می‌داند.

پس از این توضیحات، به استدلال شیخ الرئیس باز گردیم. در مقام نقد، بر اساس توضیحات استاد مطهری، تصورات از خداوند (واجب الوجود) متفاوت است. چه بسا

کسانی باشند که خداوند را «موجود خودساز و خود ساخته و خود سامان، یعنی موجودی که سازنده و سامان دهنده خویش است» بدانند. بر همین اسلوب، افرادی می‌توانند در بحث «مولودیت» قائل باشند که خدا مولود است، اما مولود خودش، که در این صورت مفسده‌نیاز به غیر هم حادث نمی‌شود.

بر این اساس، دامنه این استدلال، محدود به کسانی می‌شود که «تصور آنها از خدا» با «تصور ابن‌سینا از خدا در این استدلال»، یکسان است و شامل کسانی که چنان تصویری از خدا دارند، نمی‌شود.

۳-۲-۱-۳. پیشنهاد برای رفع نقد انحصار به «تولد از غیر» و تقویت استدلال

رفع نقد پیشین از استدلال، مستلزم مقدماتی دیگر است و آن توجه دادن به این نکته است که فاقد شی، نمی‌تواند معطی شی باشد (سبزواری، ۲۰۰۴، ص ۱۴۴؛ جامی، ۱۹۷۹، ص ۱۵۸؛ مطهری، ۲۰۰۳، ج ۱، ص ۱۰۳). در نتیجه، اگر خود شیء بهره‌ای از وجود نبرده باشد، چگونه می‌تواند خود را وجود داده و متولد کند؟ چنین سخنی محال است. پس نمی‌شود که چیزی مولود خودش باشد (خودش والد خودش باشد)؛ بر همین مبنا هم نمی‌شود که خدا مولود خودش باشد (خودش والد خودش باشد). پس استدلال ابن‌سینا برای جامعیت، نیازمند مقدمات تکمیلی دیگری است که تقریر شد. بر اساس توضیحات و جای‌گذاری مقدمات اصلاحی، نسخه بازتقریر شده استدلال شیخ‌الرئیس را اینگونه می‌توان تقریر کرد. این استدلال را همچنان می‌توان بهبود بخشید که در بخش مربوط به بررسی استدلال علامه طباطبایی، بعد از بررسی تطبیقی، صورت گرفته است.

۳-۲-۲- استدلال علامه طباطبایی

از لحاظ ترتیب زمانی، بعد از شیخ‌الرئیس، باید به استدلال ملاصدرا می‌پرداختیم، اما به جهت تناسبی که مابین استدلال ابن‌سینا و استدلال علامه طباطبایی وجود دارد، در این بخش، استدلال علامه مورد بحث قرار می‌گیرد.

۱- اگر خدا (G) مولود (S) باشد، از دو حال خارج نیست: یا متولد از خود است (خودش والد خودش است) یا متولد از غیر (چیز دیگری والد او است).		مقدمات
۲- فاقد شیء، نمی‌تواند معطی شی باشد. پس اگر خود شیء بهره‌ای از وجود نبرده باشد، نمی‌تواند چیز دیگر را (از جمله خودش را) وجود داده و متولد کند.		
۳- محال است خدا (G) مولود خودش باشد [محال است خدا (G) متولد از خودش (G) باشد].	بر اساس ۲:	
۴- خدا (G) هویتش مطلق و لذاته است.		
۵- چیزی که متولد (S) از غیر باشد، هویتش مستفاد از آن غیر خواهد بود.		
۶- چیزی که هویتش مستفاد از غیر باشد، هویتش لذاته و مطلق نیست.		
۷- چیزی که متولد (S) از غیر باشد، هویتش لذاته و مطلق نیست.	بر اساس ۵ و ۶:	
۸- اگر خدا (G) متولد (S) از غیر باشد، هویتش لذاته و مطلق نیست. و این خلف فرض (مقدمه ۱) است.	بر اساس ۴ و ۷:	
۹- خدا (G) متولد (S) از خود و از غیر نیست.	بر اساس ۳ و ۸:	
خدا (G) متولد (S) نیست.	۱ و ۹:	نتیجه

۱-۲-۳- تبیین استدلال

علامه طباطبایی، در تفسیر شریف‌المیزان، دلیل بر «لم یولد» را اینگونه تبیین می‌کند: "أما كونه لم يولد فإن تولد شيء من شيء لا يتم إلا مع حاجة من المتولد إلى ما ولد منه في وجوده وهو سبحانه صمد لا حاجة له" (طباطبایی، ۱۹۹۶، ج ۲۰، ص ۳۸۹). زاییده نشدن خدا بدلیل آن است که تولد چیزی از چیزی، تمام نمی‌شود مگر با احتیاجی

از متولد در وجودش، به والد (چیزی که از او متولد شده است) و این در حالی است که خداوند سبحان، صمد است و هیچ نحو احتیاجی ندارد.

۲-۲-۳- بررسی تحلیلی استدلال

۱-۲-۲-۳. بازنویسی استدلال

بازنویسی استدلال علامه این‌گونه است که:

۱- خداوند (G) صمد است.		مقدمات
۲- هر چیزی که صمد باشد، هیچ نحو احتیاجی ندارد.		
۳- خداوند (G) هیچ نحو احتیاجی ندارد.	بر اساس ۱ و ۲:	
۴- در تولد، مولود (S) نیاز و احتیاج وجودی دارد به والدش.		
۵- اگر خداوند (G) مولود (S) باشد، نیاز وجودی خواهد داشت به والدش و این خلاف فرض (مقدمه ۳) است.	بر اساس ۳ و ۴:	
خداوند (G) مولود (S) نیست.		نتیجه

۲-۲-۳-۲. بررسی تطبیقی با استدلال شیخ الرئیس ابن‌سینا

در مقام نقد و تحلیل، به بررسی تطبیقی این استدلال با استدلال شیخ الرئیس می‌پردازیم و شباهت و تفاوت را تحلیل می‌کنیم:

- شباهت استدلال‌ها در این است که هر دو، محور را «احتیاج و نیازمندی و استفاده» قرار داده‌اند.
- تفاوت استدلال‌ها در این است که علامه طباطبایی، تأکیدش بر صمدیت است و درصدد این است که تبیین کند نیازمندی در تعارض با صمدیت است؛ اما ابن‌سینا تأکیدش را بر خود واجب الوجود و لذاته بودنش قرار داده است و تلاش می‌کند تعارض نیازمندی با وجوب وجود را تشریح کند.

توضیح تفاوت اینکه، علامه طباطبایی، به وضوح، استدلال خود بر «لم یولد» را متفرع بر «صمدیت» می‌کند؛ و خود ایشان در المیزان، صراحت بر این مطلب دارد و بیان می‌دارد که "هذه الصفات الثلاث المنفیة [لَمْ یَلِدْ / لَمْ یُولَدْ / لَمْ یَكُنْ لَهُ کُفُوًا أَحَدًا] و إن أمکن تفریع نفیها علی صفةً أحدىته تعالی بوجه لکن الأسبق إلی الذهن تفرعها علی صفة صمدیته" (طباطبایی، ۱۹۹۶، ج ۲۰، ص ۳۸۹).

در نتیجه، استدلال علامه بر «لم یولد»، وقتی کامل می‌شود که در جای دیگر اثبات شود که خداوند صمد است؛ که این به نوعی ضعف برای یک استدلال محسوب می‌شود که خود کامل نبوده و مبتنی بر استدلال دیگری باشد.

در راستای گریز از نقد، می‌توان به این نکته توجه داشت که در خود «واجب الوجود»، بی‌نیازی، منطوقی است و برای فهم بی‌نیازی واجب، لزومی بر استمساک به «صفت صمدیت» به عنوان واسطه نیست.

بر اساس توضیحات، استدلال ابن‌سینا از این لحاظ، بر استدلال علامه طباطبایی برتری دارد. زیرا مانند علامه طباطبایی، پای یک صفت (که خود نیاز دارد که جداگانه اثبات شود) را به میان نیاورده است.

از دیگر سو، مبتنی بر نقدهای استدلال ابن‌سینا - که پیش از این بررسی شده است - ضعف استدلال ابن‌سینا در مقام مقایسه، این است که استدلالش توجه انحصاری به «تولد از غیر بودن» دارد. که در این پژوهش (در تحلیل آن استدلال)، تلاش شده که این اشکال با پیشنهاد جدید بر طرف شود، اما با مقایسه استدلال ابن‌سینا با استدلال علامه، این نکته متبادر به ذهن شده است که ابن‌سینا می‌توانست که «غیر» را به میان نکشد و صرفاً اصل «احتیاج و نیازمندی مولود به والد» را محل بحث قرار دهد و بحث را اعم کند از اینکه یا خود مولود، والد باشد، یا اینکه شخص دیگری، والد باشد.

۳-۲-۲-۳. استدلال ترکیبی و تکمیلی

بر اساس تمام آنچه گذشت از نقاط اشتراک و ضعف و برتری‌ها، و با ملاحظه ترکیبی استدلال‌های این دو اندیشمند در معیت یکدیگر، می‌توان استدلالی دیگر را مطرح کرد. که به نظر می‌رسد مبری از نقدهای پیش گفته است.

۱- خداوند (واجب الوجود / G)، بی‌نیاز است (هیچ نحو نیاز و احتیاجی را بر نمی‌تابد).		مقدمات
۲- مولود (S) نیازمند است، در بوجود آمدن به والدش (اعم از اینکه آن والد خودش باشد یا شخص دیگر).		
خداوند (واجب الوجود / G) مولود (S) نیست.	بر اساس ۱ و ۲:	نتیجه

در مقدمه اول، صمدیت را دخیل نکردیم که به اشکال استدلال علامه طباطبایی گرفتار نشویم.

در مقدمه دوم، اصل نیازمندی را بیان کردیم و تخصیصش به غیر ندادیم (منحصر در غیر نکردیم)، تا اشکال استدلال ابن‌سینا وارد نشود.

علاوه بر این موارد، ویژگی مثبت دیگر این استدلال، اختصار آن است.

۳-۳- استدلال‌های ملاصدرا

ملاصدرا دو رساله در تفسیر سوره توحید دارد که در کتاب «مجموعه رسائل فلسفی صدرالمتألهین» گردآوری شده است^{۱۵}. در تفسیر اول سوره توحید، ذیل توضیحات آیه ۳، مقدمتا یک دلیل عام و مشترک برای «لم یلد» و «لم یولد» اقامه می‌کند. سپس به صورت مجزا، برای هر کدام، دلایلی را بر می‌شمارد.

ملاصدرا تفسیری ۷ جلدی به نام «تفسیر القرآن الکریم» برای بخشی از آیات و سور قرآنی نگاشته است (سوری مانند فاتحه، بقره، نور، یس، سجده و ...)، اما در این تفسیر چند جلدی، سوره توحید و مسئله مقاله حاضر (استدلال بر لم یولد) را مستقلاً مورد تحلیل قرار نداده و صرفاً به صورت پراکنده، ذیل مباحث دیگر، به «لم یولد» اشاره نموده است. ابتدا در جلد دوم، ذیل بحث نفی حیای الهی در بیان مثال‌های عمومی (ملاصدرا، ۱۹۸۷، ج ۲، ص ۲۰۵)، سپس در جلد چهارم ذیل بحث از اسم اعظم (همان، ج ۴، ص ۳۸). همچنین در حدیثی منقول از حضرت عیسی علیه السلام «لن یلج ملکوت السموات من لم یولد مرتین» در باب ورود به عالم ملکوت و تولد دوگانه (همان، ج ۴، ص ۴۲۴ و

ج ۷، ص ۱۰۲)، کلید واژه «لم یولد» وجود دارد که البته از بحث مورد نظر این پژوهش، بسیار به دور است. در این مقاله، دو استدلال از میان ادله مجزا برای اثبات «لم یولد» از کتاب «مجموعه رسائل فلسفی ملاصدرا» برگزیده شده و مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۳-۳- استدلال اول ملاصدرا

۱-۳-۱- تبیین استدلال

ملاصدرا، دلیل اختصاصی اول بر «لم یولد» را اینگونه تبیین می‌کند: "ان الوالد مقدم فی الوجود علی الولد، فهو بان یکون واجبا اولی من ولده، و ما فرضناه واجبا یلزم ان لا یکون واجبا، لان الواجب یجب ان یکون اقدم الاشیاء فی الوجود؛ هذا خلف" (ملاصدرا، ۱۹۹۶، ص ۴۳۵). والد مقدم بر ولد است در وجود داشتن، پس اولی بر ولد است در اینکه واجب باشد. در نتیجه، لازم می‌آید آنچه مفروض ما بود که واجب باشد، دیگر واجب نباشد. زیرا واجب، باید اقدم اشیا در وجود باشد و این خلف است.

۲-۳-۱- بررسی تحلیلی استدلال

الف- بازنویسی استدلال

در این استدلال ملاصدرا، سیر بحث اینگونه است که ایشان، می‌خواهد مساله «مولودیت» را به «تقدم» متصل کرده و سپس با استفاده از مساله «اولویت» [فهو بان یکون واجبا / اولی من ولده] به عنوان پل ارتباطی، به خلف برسد. با توجه به اینکه در ظاهر عبارات ملاصدرا، جایگاه «اولویت» خیلی واضح نیست، ما مقدمات مخفی مورد نظر ملاصدرا، برای برقراری ارتباط مابین اجزای استدلال و وصول به خلف را در مقام بازنویسی ارائه می‌کنیم. بر اساس توضیحات، بازنویسی استدلال حاضر بدین شکل خواهد بود.

۱- خدا (G/ واجب الوجود) اقدم اشیا در وجود است.		مقدمات
۲- والد (F) در وجود داشتن مقدم بر مولود (S) است.		
۳- اگر A بر B در وجود مقدم باشد، A برای واجب بودن، اولی است بر B.		
۴- والد (F) برای واجب بودن، اولی بر مولود (S) است.	بر اساس ۲ و ۳:	
۵- اگر خدا (G) مولود (S) باشد، والدش اولی بر اوست در واجب بودن. در نتیجه: والد (F) واجب و خدا (G) غیر واجب خواهد بود.		
۶- اگر خدا (G) مولود (S) باشد، غیر واجب خواهد بود و این خلف فرض (مقدمه ۱) است.	بر اساس ۱ و ۵:	
خدا (G) مولود (S) نیست.		نتیجه

ب- عدم لزوم وارد کردن مؤلفه «اولویت»

این استدلال توجه خوبی می‌دهد به تعارض «وجوب وجود» و «مولودیت»، اما مقدمه ۳ تا ۵ [گرچه در مقام شفاف سازی رابطه «تقدم وجودی» و «اولویت» است] گویی متضمن نوعی دور است. زیرا اولویت و تقدم (و سبق)، در واقع بیانگر یک حقیقت هستند. چنین می‌نماید که نیازی به وارد کردن مؤلفه «اولویت» نیست و مقدمه اول و دوم، به تنهایی برای اثبات مدعا کافی است. به نظر می‌رسد که ابهام موجود در این استدلال نیز ریشه در همین مطلب دارد.

ج- تقریر جدید و مختصر از استدلال ملاصدرا:

استدلال ملاصدرا را [با حذف مساله اولویت و با تأکید بر مقدمه ۱ و ۲] می‌توان بدین شکل اصلاح و تقریر نهایی کرد که هم مختصرتر است و هم مستحکم‌تر.

۱- خدا (G/ واجب الوجود) اقدم اشیا در وجود است.		مقدمات
۲- والد (F) در وجود داشتن، مقدم بر مولود (S) است.		
۳- اگر خدا، مولود (S) باشد، والد (F) در وجود داشتن مقدم بر او خواهد بود و این خلف فرض (مقدمه ۱) است.	بر اساس ۱ و ۲:	
خدا (G) مولود (S) نیست.		نتیجه

این استدلال همچنان نیز منزله از نقد نیست. مقدمه ۱ و ۲ هر کدام مستقلاً نیازمند تبیین هستند و باید مشخص شود مراد از «قدم» کدام معنای حدوث و قدم است که هر کدام از معانی اگر مراد باشد، شکل استدلال و تحلیل و نقدهای آن متفاوت خواهد بود.

۲-۳-۳- استدلال دوم ملاصدرا

۱-۲-۳-۳. تبیین استدلال

ملاصدرا، دلیل اختصاصی دوم بر «لم یولد» را چنین توضیح می‌دهد: "کل مولود فانه کان بعد ما لم تکن، و کل کائن بعد ما لم تکن محدث ممکن، فلا یکون واجباً؛ هذا خلف" (ملاصدرا، ۱۹۹۶، ص ۴۳۵).

هر مولودی، بعد از اینکه نبوده است، بود شده است [به دیگر سخن، هر مولودی مسبوق به عدم است. زیرا در غیر این صورت تولد معنا نمی‌دهد. تولد به معنای آن است که مولود مدنظر که قبلاً نبوده است و الآن «بود» شده است]. از سوی دیگر، هر کائنی که بود شده باشد، پس از آن که قبلاً نبوده است، محدث و ممکن است. در نتیجه نمی‌تواند واجب باشد و خلف لازم می‌آید.

۲-۱-۳-۳. بررسی تحلیلی استدلال

در مقام بازنویسی استدلال داریم که:

۱- خدا (G) واجب الوجود است (ممکن و محدث نیست).		مقدمات
۲- هر مولودی (S)، بعد از اینکه نبوده است، بود شده است.		
۳- هر کائنی که بود شده باشد، پس از آن که قبلاً نبوده است، محدث و ممکن (غیر واجب) است.		
۴- هر مولودی (S)، محدث و ممکن (غیر واجب) است.	بر اساس ۲ و ۳:	
خدا (G)، مولود (S) نیست.	بر اساس ۱ و ۴:	نتیجه

این استدلال ملاصدرا، مختصر و محکم است و به همین دلیل، نیز پسندیده است. همچنین با مشرب اصالت وجودی حکمت متعالیه (همو، ۱۹۸۴، ص ۹-۱۸؛ طباطبایی، بی‌تاب، ص ۹-۲۰؛ همو، بی‌تاب-الف، ص ۱۲-۱۴) و حرکت جوهری وجود (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۳، ص ۵۹-۱۱۴؛ همو، ۱۹۸۲، ص ۹۵-۱۰۵؛ طباطبایی، بی‌تاب، ص ۲۰۵-۲۱۴) که هر موجود غیرواجبی را همواره در تغییر و حرکت و آمیخته با امکان می‌داند، سازگارتر است.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش، یک استدلال از شیخ الرئیس ابن‌سینا، یک استدلال از علامه طباطبایی و دو استدلال از ملاصدرا پیرامون اثبات «لم یلد» بودن خدا (اینکه زاییده نشده است)، مورد تحلیل و بررسی نقادانه و تطبیقی قرار گرفت.

۱- ابن‌سینا در استدلال خود، هویت مطلق و لذاته بودن خدا را مینا قرار داده و تلاش می‌کند با محوریت این گزاره که «تولد از غیر صورت می‌گیرد» و تبیین ناسازگاری مابین «استفاده و نیاز به غیر» با «لذاته بودن خدا»، امکان مولودیت خدا را منتفی کند.

در مقام نقد، در بحث «مولودیت» می‌توان قائل بود که خدا مولود است، اما مولود خودش (نه مولود غیر)، که در این صورت مفسده نیاز به غیر هم حادث نمی‌شود. در مقام رفع

نقد، می‌توان با توجه به این قاعده که «فاقد شی، نمی‌تواند معطی شی باشد»، استدلال ابن‌سینا را اصلاح و تکمیل کرد.

۲- در استدلال علامه طباطبایی، مولودیت (که مستلزم احتیاج به والد است) در تعارض قرار می‌گیرد با صمدیت و عدم نیازمندی خدا. در مقام نقد و بررسی تطبیقی با استدلال ابن‌سینا، شباهت دو استدلال، تأکید بر نیازمندی است. تفاوت نیز در این است که علامه طباطبایی محور را «صمدیت خدا» [که به نوعی نقطه ضعف محسوب می‌شود] و ابن‌سینا «لذاته بودن خدا» قرار می‌دهد. بر اساس نقاط اشتراک و ضعف و برتری‌ها، و با ملاحظه انتقادی- ترکیبی استدلال‌های این دو اندیشمند، استدلالی جدید استخراج شد.

۳- در استدلال اول ملاصدرا، ایشان مسئله «مولودیت» را به «تقدم» متصل کرده و سپس با استفاده از مساله «اولویت» به عنوان پل ارتباطی، به تناقض مابین «مولودیت» و «اقدام بودن واجب» و خلف می‌رسد. در مقام نقد، اولویت و تقدم (و سبق)، در واقع بیانگر یک حقیقت‌اند؛ در نتیجه نیازی به مولفه «اولویت» در استدلال نیست. برای اثبات مدعا کافی است که استدلال ملاصدرا را، صرفاً با حضور دو مقدمه ابتدایی (مقدمه ۱ و ۲) بازنویسی کرد.

۴- ملاصدرا در استدلال دوم، مولودیت را مستلزم امکان می‌داند که این امکان، در تعارض است با وجوب وجود. این استدلال پسندیده (بدلیل اختصار و استحکام) است.

مشارکت نویسندگان

مسئولیت اصلی پژوهش، با نویسنده مسئول بوده است که در مراحل و بخش‌های مختلف، از هم فکری و ایده‌های نویسنده همکار، استفاده شده است.

تشکر و قدردانی

از مسئولین محترم مجله علمی پژوهش‌های هستی‌شناختی (اعضای هیات تحریریه، سردبیر و ویراستاران گرانقدر)، که در فرآیند داوری، دقت‌های موشکافانه و مؤثری را در بهبود سطح مقاله حاضر داشته‌اند، کامل تشکر و سپاس را داریم.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

منابع و مآخذ

- The Holy Quran.
- Asi H, *Al-Tafsir Al-Qorani Va Al-Loghat Al-Sofiya Fi Falsafe Ibn-Sina*. Beirut: Society Institute for Studies, Publishing and Distribution; 1982. Arabic.
- Davani J and Mirdamad M, *Al-Rasa'il al-Mukhtar*. by Dr. Seyyed Ahmad Tuyserkani, Isfahan: Imam Amir al-Mu'minin School; no date. Arabic.
- Faiz Kashani M, *Al-Vafi*. Research and commentary by Seyyed Zia Al-Din Allameh, Amir al-Mo'menin Library Publication; 1985. Arabic.
- Helli H, *Al-Alfin*. second edition, Qom: Hijrat Publications; 1988. Arabic.
- Ibn Sina H, *Al-Rasa'il of Ibn-Sina*. Qom: Bidar Publications; 1980. Arabic.
- Ibn Sina H, *Five treatises*. Introduction and correction, Ehsan Yarshater, Second Edition, Hamedan, Bo Ali Sina University Press; 2004b. Persian.
- Ibn Sina H, *Theology of Alaei Encyclopedia*. with introduction, margins and correction by Dr. Mohammad Moein, Second Edition, Hamedan: Bu Ali Sina University Press; 2004a. Persian.
- Jami R, *Al-Dorah Al-Fakherah*. By Nikolahir and Ali Mousavi Behbahani, Tehran: Institute of Islamic Studies; 1979. Arabic.
- Khomeini R, *Adabe Al-Salat*. edited by Seyyed Mohammad Hassan Mortazavi, First Edition, Tehran: Institute for Organizing and Publishing the Works of Imam Khomeini; 1991. Arabic.
- Koleiny M, *Al Kafī*. Tehran: Dar Al-Kotob Al-Islamiyyah; 1986. Arabic.
- Majlis M, *Behar Al-Anvar*. Beirut: House of Revival of Arab Heritage; 1982. Arabic.
- Makarem Shirazi N, [*Translation of the Holy Quran*]. Second Edition. Qom: Dar Al-Quran Al-Karim Publications (Office of Islamic History and Knowledge Studies); 1994. Persian.
- Mirdamad M, *Mosanafate Mirdamad*. By Abdullah Nourani, Tehran: Publications of the Association of Cultural Works and Honors; 2002-2006. Arabic.
- Motahari M, *Asfar lessons*. Tehran: Sadra Publications; 2003. Persian.
- Motahari M, *Causes of materialism*. Tehran: Sadra Publications. no date. Persian.
- Motahari M, *Description of the Manzoma*. Tehran: Sadra Publications; 1994. Persian.
- Motahari M, *Revelation and prophecy*. Twenty-second edition, Tehran: Sadra Publications; 2006. Persian.
- Mulla Sadra M, *Al- Hekmat Al- Motaaliyeh Fi Al- Asfar Al- Aghliyeh Al- Arbaei*. Beirut: House of Revival of Arab Heritage; 1981. Arabic.
- Mulla Sadra M, *Al-Mashaer*. By Henry Carbon, Second Edition, Tehran: Tahoori Library Publications; 1984. Arabic.

- Mulla Sadra M, *Al-Shavahed Al-Robobiyah Fi Al-Manahej Al-Solukiyah*. Margin of Mullah Hadi Sabzevari, Second Edition, Tehran: University Publishing Center; 1982. Arabic.
- Mulla Sadra M, *Sharhe Osule Al-Kafi*. Investigator/Corrector: Muhammad Khawajwi, Tehran: Foundation for Reading and Investigations; 2004. Arabic.
- Mulla Sadra M, *Tafsir Al-Qoran Al-Karim*. Edited by Mohammad Khajavi, Tehran: Bidar Publications; 1987. Arabic.
- Mulla Sadra M, *Majmoe Rasaele Falsafi Sadr Al-Motaalehin*. Investigation and Correction of Hamid Naji Esfahani, Tehran: Hikmat Spreads; 1996. Arabic.
- Osi A, *Allameh Tabatabai's method in Al-Mizan*. Tehran: Islamic Propaganda Organization Publishing, International Publishing Company; 2002. Persian.
- Razi F, *Tafsir Mafatih al-Ghayb*. third edition, Beirut: Dar Al-Ahya Al-Tarath Al-Arabi; 1999. Arabic.
- Sabzevari M, *Asrar-e Al-Hekam*. Edited by Karim Faizi, Qom: Religious Press; 2004. Persian.
- Sabzevari M, *Sharhe Al-Manzomeh*. Tehran: Nashr e Nab; 1990-2000. Arabic.
- Sadug J, *Al-Thid*. Qom: Islamic Publishing Foundation; 1978. Arabic.
- Saffarzadeh T, *The Holy Qur'an. English & Persian Translation with Commentary*. Gooya Publications; 2011.
- Tabatabai M, *Al-Mizan Fi Tafsir Al-Qoran*. Qom: Islamic Publications Office of the Seminary Teachers Association; 1996. Arabic.
- Tabatabai M, *Bedayah Al-Hekmah*. Qom: Islamic Publishing Institute for the community of teachers; no date-a. Arabic.
- Tabatabai M, *Nehayah Al-Hekmah*. Qom: Islamic Publishing Institute for the community of teachers; no date-b. Arabic.

معرفی نویسندگان

مهبران رضایی استادیار دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه مازندران است. ایشان کارشناسی ارشد پیوسته در رشته الهیات معارف اسلامی و ارشاد، گرایش فلسفه و کلام اسلامی را در سال ۱۳۹۱ از دانشگاه امام صادق ع و دکترای تخصصی فلسفه و کلام اسلامی گرایش حکمت متعالیه را در سال ۱۳۹۶ از دانشگاه اصفهان اخذ کرده است. ایشان اکنون دبیر تخصصی مجله علمی کاوش های فلسفه دین است. تاکنون بیش از ۲۰ مقاله علمی پژوهشی، ترویجی و تخصصی در مجلات و همایش های مختلف را به چاپ رسانده است. علاقه مطالعاتی ایشان، فلسفه اسلامی، حکمت متعالیه، فلسفه دین، فلسفه اخلاق، فلسفه ذهن، فلسفه فعل و فلسفه تصمیم است.

Rezaee, M. Assistant Professor of the Faculty of Theology and Islamic Studies at University of Mazandaran, Mazandaran, Iran

m.rezaee@umz.ac.ir

محمد اسماعیل قاسمی طوسی استادیار دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه مازندران است. ایشان کارشناسی علوم سیاسی را در سال ۱۳۷۶ از دانشگاه باقرالعلوم قم و کارشناسی ارشد علوم سیاسی را در سال ۱۳۷۹ از دانشگاه پیش گفته و پس از عضویت هیأت علمی و کسب چندین سال تجربه در امر آموزش در دانشگاه مازندران، به ادامه تحصیل پرداخته و دکتری تفسیر قرآن و متون اسلامی را از دانشگاه معارف اسلامی قم در سال ۱۳۹۴ اخذ کرده است. ایشان عضو هیئت علمی دانشکده الهیات و معارف اسلامی (گروه معارف اسلامی)، عضو هیات تحریریه مجله الهیات قرآنی و نیز رئیس همایش ملی «آموزه‌های اسلامی، انسان معاصر و نظام خانواده» در سال ۱۳۹۶ بوده است. ایشان همچنین سال‌ها مدیر گروه معارف اسلامی دانشگاه‌های مازندران و کشاورزی و منابع در پژوهشی بوده و نیز مقالات زیادی را داوری کرده است.

Ghasemitoosi, M. Assistant Professor of the Faculty of Theology and Islamic Studies at University of Mazandaran, Mazandaran, Iran

m.ghasemitoosi@umz.ac.ir

How to cite this paper:

Mehran Rezaee, Mohammad Esma'eel Ghasemi Toosi (2021). The Ontological Analysis of "Nor Was Begotten" with Emphasis on the Viewpoints of Avicenna, Mulla Sadra, and Allameh Tabatabai. *Journal of Ontological Researches*, 10(19), 349-374. Persian.

DOR: 20.1001.1.23453761.1400.10.19.14.0

DOI: 10.22061/orj.2020.1586

URL: https://orj.sru.ac.ir/article_1586.html

Copyrights for this article are retained by the author(s) with publishing rights granted to SRU Press. The content of this article is subject to the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-NC 4.0) License. For more information, please visit <https://www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>.